

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในห้วงปีที่ผ่านมานี้ หนังสือทำมือ กลายเป็นกระแสที่ได้รับความสนใจและกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางในหมู่นักเขียน นักอ่าน ในแวดวงวรรณกรรม และวงการสื่อมวลชน ในฐานะสื่อใหม่ที่กลายเป็นทางเลือกใหม่ ให้กับนักเขียนที่ต้องการเผยแพร่ผลงาน บทความ หรือแนวคิดของตัวเอง และนักอ่านที่ต้องการเสพงานที่มีความแตกต่างไปจากงานบรรทัดฐานเดิม

พินประภา ชันธุธ (2545) ได้เขียนถึงนิยามและลักษณะเฉพาะตัวของหนังสือทำมือไว้ในบทความแนะนำหนังสือทำมือ บนเว็บไซต์ bookbyhand.com ว่า

"หนังสือทำมือ" เป็นคำเรียกหนังสือที่เกิดจาก "มือ" และ "สมอง" ของเหล่าบรรดานักก๊อปปี้เขียน เป็นคำเรียกง่ายๆ ที่เห็นภาพชัดที่สุด คือผลิตด้วยสองมือ อาจจะพึ่งพาเครื่องถ่ายเอกสารบ้าง แต่โดยรวมแล้วผู้เขียนมักจะทำเอง คือเข้าเล่ม เย็บปกเอง จึงเป็นที่มาของคำว่า "หนังสือทำมือ"

"หนังสือทำมือ" ไม่ได้มีรูปแบบตายตัวแน่นอน ไม่จำกัดจำนวนหน้าหรือรูปเล่ม และรวมถึงความคิดอิสระในทางการนำเสนอผลงาน โดยเฉพาะในปัจจุบัน หนังสือทำมือของเหล่าบรรดานักศึกษายังมีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น เพราะนอกจากจะนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวในมุมมองความคิดอย่างอิสระที่ไม่ถูกปิดกั้นจากการบรรณาธิการ ความคิดที่ "สด" "แปลก" "ใหม่" และ "ดิบ" และความเป็นคนรุ่นใหม่ จึงแฝงพลังไว้ในทุกตัวอักษร การจัดรูปเล่ม การจัดอาร์ตเวิร์ค ยิ่งมีความสวยสะดุดตามากยิ่งขึ้น เป็นอีกทางออกหนึ่งสำหรับผู้ที่ต้องการแสดงผลงานของตัวเองในเชิงศิลปะได้ด้วย"

นอกจากนี้ในบทความเรื่อง "วิพากกรรมหนังสือทำมือ" ที่ตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์มติชน ฉบับวันที่ 22 เมษายน 2545 หน้า 13 ก็ได้เขียนนิยามคำว่าหนังสือทำมือไว้ว่า (มติชน, 2545:13)

"หนังสือทำมือ คือ หนังสือเขียนเอง หารูปประกอบเอง จัดหน้าเอง ทำรูปเล่มเอง ถ่ายเอกสารเอง ตัดกระดาษเอง เย็บเล่มเอง ออกทุนเองและขายเอง มีชื่อเขียน ไม่ว่าจะ เป็นบทกวี

เรื่องสั้น นิยาย บทความ หรือหนังสือที่เสนอเป็นกราฟิกทางด้านความคิด เพียงแต่ไม่ได้ผ่านกระบวนการพิมพ์เหมือนกับหนังสือทั่วไป คือ ไม่ได้ผ่านโรงพิมพ์ขนาดใหญ่ ทำมาในจำนวนจำกัด"

หนังสือทำมือเริ่มเป็นที่รู้จักในประเทศไทยเมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยกำลังทรุดหนักอยู่ภายใต้ปัญหาทางเศรษฐกิจตกต่ำ อันเนื่องมาจากการขาดดุลบัญชีเงินสะพัด ประกอบกับถูกโจมตีค่าเงินบาทจากนักเก็งกำไรค่าเงิน ทำให้ไทยจำเป็นต้องเปลี่ยนระบบอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราจากระบบตะกร้าเงิน ไปสู่ระบบลอยตัว ส่งผลให้ค่าเงินบาทของไทยในเวลานั้นลดลงอย่างต่อเนื่อง ยืงนานวันปัญหาเศรษฐกิจของไทยทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น จนเป็นเหตุให้ไทยจำต้องกู้ยืมเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ(ไอเอ็มเอฟ) และต้องปฏิบัติตามข้อตกลงของไอเอ็มเอฟอย่างเคร่งครัด

จากข้อตกลงดังกล่าว ส่งผลให้สถาบันการเงิน 56 แห่งได้ถูกรัฐบาลสั่งปิดกิจการ ทำให้สภาพคล่องทางการเงินของธุรกิจต่างๆลดลง จนเป็นเหตุให้ธุรกิจจำต้องปิดตัวลงเป็นจำนวนมาก ผลพวงของความล่มสลายทางเศรษฐกิจ ทำให้ธุรกิจสื่อสิ่งพิมพ์จำเป็นที่จะต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของธุรกิจ จึงได้นำเอามาตรการต่างๆมาใช้ อาทิ การปรับปรุงด้านนโยบายทางการบริหารและนโยบายทางการตลาด ด้วยการลดต้นทุน ตัดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น เพิ่มราคาลดจำนวนหน้าพิมพ์ หรือแม้กระทั่งลดจำนวนบุคคลากร (ปัญญา จันทรา, 2542:1-2)

มาตรการที่ถูกนำมาใช้เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อแวดวงวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับนักเขียนและนักเขียนหน้าใหม่ เนื่องจากสำนักพิมพ์ปฏิเสธที่จะตีพิมพ์ผลงาน และมีการคัดเลือกงานเฉพาะของนักเขียนมีชื่อ ที่เล็งเห็นว่าจะสามารถสร้างผลกำไรสูงสุดให้แก่บริษัทเท่านั้นออกตีพิมพ์

ด้วยสภาพการณ์ที่บีบคั้นจากระบบทุนนิยมและความมุ่งมั่นที่จะเผยแพร่ผลงานอย่างไม่ลดละนี้เอง "หนังสือทำมือ" จึงกลายเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของเหล่าบรรดานักเขียนทั้งหน้าเก่าและหน้าใหม่ เพื่อใช้เป็นช่องทางในการเผยแพร่ผลงานของตนออกไปสู่สาธารณะ และกลายเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในแวดวงวรรณกรรมและแวดวงวารสารศาสตร์ในประเทศไทย

"หนังสือทำมือกลายเป็นทางเลือกใหม่ของบรรดานักเขียนที่ไม่สามารถขอกระบวนการตามระบบการพิมพ์ของสำนักพิมพ์ที่มองมูลค่าการขายเชิงธุรกิจเป็นหลักและบางส่วน

ก็ไม่เชื่อในฝีมือการคัดสรรของบรรณาธิการในยุคนี้ แต่ในทางกลับกัน หนังสือทำมือกำลังเป็นที่นิยมของบรรดานักอ่านที่ชอบความแปลกใหม่" (มติชน,2544:11)

"จุดเริ่มต้นของการมาทำหนังสือทำมือนั้นมาจากที่ได้เขียนกลอน เขียนเรื่องสั้น เขียนไดอารี่ ลงเว็บไซต์ และมีการเขียนกระทู้ถามตอบกับทางกลุ่มเพื่อนในเว็บไซต์อยู่ระยะหนึ่งก็รู้จักกัน และมารวมตัวกัน และได้คิดทำหนังสือทำมือออกจำหน่าย โดยเริ่มทำออกจำหน่าย ประมาณเดือนมิถุนายน 2544 แต่จะวางจำหน่ายเฉพาะในงานหนังสือต่างๆ แต่หลังจากนั้น ก็ต้องการขยายเข้าร้านหนังสือ จึงได้รวมตัวกันเพื่อเป็นการต่อรองเพื่อให้ร้านหนังสือเชื่อถือและนำหนังสือเข้าไปวางจำหน่ายได้ง่ายขึ้น" นายอิทธิชัย สถิตปัญญาพันธ์ นักทำหนังสือทำมือ เจ้าของนามปากกา "ซูเปอร์ชินจา" ได้กล่าวถึงที่จุดเริ่มต้นของหนังสือไว้อย่างน่าสนใจในการให้สัมภาษณ์กับหนังสือพิมพ์มติชน เมื่อวันที่ 8 พ.ค. 2545 หน้า 25 (มติชน,2545:25)

กลุ่มนักเขียนที่รู้จักกันจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทักษะและผลงานกันทางอินเทอร์เน็ต ได้รวมตัวกันเพื่อจัดตั้งกลุ่มผู้ผลิตหนังสือทำมือขึ้นทีละกลุ่มๆ จนกระทั่งปัจจุบันได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น อาทิ กลุ่ม book by hand ,กลุ่มร้อยลวด,กลุ่มกากบาท,กลุ่มกล้าฝัน,และกลุ่มไต้ต้นไม้ เป็นต้น

กลุ่มผู้ผลิตหนังสือทำมือนี้ได้รวมตัวกันจัดงานนิทรรศการหนังสือทำมือขึ้นตามที่แตกต่างกันทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด เช่นที่ผ่านมากครั้งล่าสุดก็ได้จัดงาน "มหกรรมหนังสือทำมือและสื่อทางเลือกแห่งประเทศไทย ครั้งที่ 1" หรือ "งาน Independent Book Day 2002 " ขึ้นที่ MBK Avenue สีแยกปทุมวัน กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 - 17 พฤศจิกายน 2545

นอกจากนี้ยังได้ตระเวนจัดงานตามมหาวิทยาลัยในต่างจังหวัด อาทิ เชียงใหม่ มหาสารคาม และหาดใหญ่เพื่อเผยแพร่และจำหน่ายผลงานหนังสือทำมือ รวมไปถึงการจัดการประกวดหนังสือทำมือ เพื่อประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้มีโอกาสทำความรู้จักกับหนังสือทำมือมากขึ้น

การรวมตัวกันของกลุ่มผู้ผลิตหนังสือทำมือได้ก่อให้เกิดอำนาจต่อรองในแง่ธุรกิจกับสำนักพิมพ์และร้านหนังสือ จนกระทั่งในระยะช่วงขวบปีที่ผ่านมา ร้านหนังสือหลายแห่งในประเทศไทย เช่น ร้านหนังสือในเครือดอกหญ้า ซีอีดี เดอะบู๊คเซสท์ ร้านหนังสือเดินทาง และ ร้านเดอะรีดเดอร์ ได้ให้การยอมรับและวางจำหน่ายหนังสือทำมืออย่างแพร่หลาย อีกทั้งสำนักพิมพ์

หลายแห่งในประเทศไทย เช่น สำนักพิมพ์แม่มวรรณกรรม ได้ซื้อผลงานต้นฉบับของหนังสือทำมือเหล่านี้ ออกตีพิมพ์ เพื่อตอบรับกระแสของผู้อ่านที่สนใจในวรรณกรรมนอกกระแสเหล่านี้

หนังสือทำมือ จึงได้กลายเป็นทางเลือกใหม่สำหรับนักเขียนที่ต้องการเผยแพร่ผลงานและเป็นทางเลือกใหม่สำหรับนักอ่านที่ต้องการบริโภคข่าวสารข้อมูลและเนื้อหาที่แตกต่างออกไป โดยที่สื่อกระแสหลักในทุกวันนี้ไม่สามารถเติมเต็มความต้องการเหล่านี้ได้

กลุ่มผู้ผลิตหนังสือทำมือ ได้พยายามพัฒนาผลงานออกมาอย่างต่อเนื่องและหลากหลายมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งในปัจจุบันนี้ได้มี“หนังสือทำมือ” ที่ได้ผลิตออกมาในรูปแบบของพ็อกเก็ตบุ๊กเรื่องสั้น คำกลอน สมุดภาพ และ นิตยสารสำหรับผู้อ่านเฉพาะกลุ่ม มีกำหนดวางตลาดที่แน่นอน ออกมากกว่าสิบหัวหนังสือ เช่นนิตยสารเฟลีน , Bioscope, Plusjournal, Pomo, Play , ต้าเจียว้าว, น้ำใส, Alternative Writer , Adrenarine, AN magazine เป็นต้น (ดูตัวอย่างในภาคผนวก)

ปัจจุบันสถานการณ์ในแวดวงหนังสือและวรรณกรรมได้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น ดูได้จากกรที่สำนักพิมพ์ใหญ่เล็กทั้งหลายได้กว้านซื้อต้นฉบับหนังสือทำมือมาตีพิมพ์ใหม่ในรูปแบบของพ็อกเก็ตบุ๊ก อาทิผลงานเรื่อง เด็กหญิงสู้เฟิน ของ เสาวณีย์ อภิสัมยมงคล ที่ถูกซื้อลิขสิทธิ์มาเพื่อตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์แม่มวรรณกรรม รวมไปถึงการที่ซีไรต์ได้ต้อนรับหนังสือทำมือเข้าร่วมประกวด ดูเหมือนว่า หนังสือทำมือ จะมีแนวโน้มว่าจะมีมากกว่าการผลิตเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

จึงเป็นที่น่าสนใจศึกษาว่า หนังสือทำมือ ที่เกิดขึ้นมากมายในปัจจุบันนี้ มีต้นกำเนิด มีกระบวนการผลิต รูปแบบ เนื้อหาและช่องทางการดำเนินธุรกิจ ตลอดจนบทบาทการเป็นสื่อทางเลือกอย่างไรและมีแนวโน้มของการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคตอย่างไร

วัตถุประสงค์และปัญหาคำถามวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการกำเนิด การดำรงอยู่และอนาคตของหนังสือทำมือในประเทศไทย โดยพิจารณาปัจจัย แรงจูงใจ ปัจจัยเกื้อหนุน บทบาท รูปแบบ เนื้อหา และการดำเนินงานของหนังสือทำมือ โดยมีปัญหาคำถามวิจัยดังต่อไปนี้

1. หนังสือทำมือในปัจจุบันมีบทบาทในการเป็นสื่อทางเลือกอย่างไรมีแนวนโยบายรูปแบบและเนื้อหาอย่างไร และกลุ่มเป้าหมายผู้อ่านคือใคร

- 2.หนังสือทำมือ มีกระบวนการผลิตและช่องทางการดำเนินธุรกิจอย่างไร
- 3.ปัจจัยใดบ้างที่เป็นแรงจูงใจและผลักดันให้เกิดการทำหนังสือทำมือขึ้นในประเทศไทย
- 4.สถานการณ์ปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคตของหนังสือทำมือในประเทศไทยจะเป็นอย่างไร ในทัศนะของผู้ทรงคุณวุฒิในแวดวงวิชาการวารสารศาสตร์ วงการสื่อสารมวลชน วงการวรรณกรรมและผู้ผลิตหนังสือทำมือ

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ จะทำการศึกษาหนังสือทำมือจำนวน 31 เล่ม และทำการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-Depth Interview) ผู้ผลิตหนังสือทำมือ และกลุ่มผู้ก่อตั้งองค์กรผู้ผลิตหนังสือทำมือ ได้แก่ กลุ่มกากบาท , กลุ่มใบไม้ป่า, กลุ่ม Book By Hand และกลุ่ม Thaiwriter และผู้ทรงคุณวุฒิในแวดวงวิชาการ วงการสื่อสารมวลชน วงการวรรณกรรม และผู้ผลิตหนังสือทำมือ .

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

หนังสือทำมือ คือ หนังสือที่ผู้เขียนผลิตขึ้นเอง ด้วยการเขียน การพิมพ์ ด้วยพิมพ์ดีด หรือ คอมพิวเตอร์ แล้วนำไปพิมพ์สำเนาด้วยมือ ซีร็อกซ์ โรเนียว หรือส่งไปพิมพ์ที่โรงพิมพ์ ก่อนทำการเข้าเล่มด้วยเชือก กาว หรือ ลวดเย็บกระดาษ หรือด้วยวิธีการใดๆ เนื้อหาและรูปแบบของหนังสือทำมือมีลักษณะเปิดกว้าง หลากหลาย มีเสรีภาพในการเผยแพร่ความคิด ถ่ายทอดออกมาผ่านบทความ เรื่องสั้น บทกวี หรือในรูปแบบของจุลสารหรือนิตยสารที่มีกำหนดวาระการออกวางจำหน่าย เช่น ต้าเจียห่าว , เพลิน, Alternative Writer, Plus Journal เป็นต้น

รูปแบบ คือ รูปเล่ม หรือ ลักษณะที่ปรากฏอยู่ภายนอกของหนังสือทำมือ เช่น ขนาดเล่ม กระดาษที่ใช้พิมพ์ นมึกพิมพ์และตัวพิมพ์ ตลอดจนลักษณะการจัดวางออกแบบรูปเล่ม, หน้าปก และการเข้าเล่ม เป็นต้น

เนื้อหา คือ เนื้อความ ลักษณะคำประพันธ์ และวิธีการนำเสนอที่ผู้ผลิตหนังสือทำมือใช้สื่อสารกับผู้อ่าน เช่น นิยาย เรื่องสั้น คำกลอน บทความ เป็นต้น

กระบวนการผลิต คือ ขั้นตอน กรรมวิธีที่ผู้ผลิตหนังสือทำมือใช้ในการผลิตผลงานหนังสือทำมือ เช่น การพิมพ์ การทำปก การเข้าเล่ม เป็นต้น

ช่องทางการดำเนินธุรกิจ คือ ขั้นตอน การดำเนินการของผู้ผลิตหนังสือทำมือในแง่การจัดการ การผลิตและการเผยแพร่ผลงาน ตลอดจนการตลาด การจัดจำหน่าย การหารายได้จากการผลิตหนังสือทำมือ

แรงจูงใจ คือ แรงผลักดัน แรงบันดาลใจของผู้จัดทำ และปัจจัยแวดล้อมต่างๆที่ทำให้ผู้ผลิตหนังสือทำมือตัดสินใจลงมือผลิตผลงานหนังสือทำมือออกเผยแพร่ เช่น ความกดดันจากสภาวะทางเศรษฐกิจ , การถูกปฏิเสธการตีพิมพ์หนังสือจากบรรณาธิการหรือโรงพิมพ์, ความต้องการที่จะมีหนังสือเป็นของตนเอง เป็นต้น

สื่อกระแสหลัก คือ สื่อที่มีผลิต การนำเสนอเนื้อหาตามแนวทางธุรกิจ ที่ต้องคำนึงถึงผลกำไร เพื่อความอยู่รอดขององค์กร เช่น หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ , เดลินิวส์, มติชน, นิตยสารแพรว เป็นต้น

สื่อทางเลือก คือ สื่อคู่ตรงข้าม สวนกระแสและต้านกับสื่อกระแสหลัก มีอิสระในการถ่ายทอดแนวคิดและเนื้อหา จากผู้ผลิตไปยังผู้รับสารโดยตรง มักไม่คำนึงถึงผลกำไร มุ่งสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้กัน มุ่งสร้างความเข้าใจ มุ่งหาความหมายร่วมกันและมุ่งส่งเสริมการมีส่วนร่วม เพื่อให้การสื่อสารแสดงออกถึงความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน โดยผู้รับสารและผู้ส่งสารได้สลับบทบาทกันซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมทำให้ประชาชนกลายเป็นตัวหลักในการสื่อสารและเป็นฝ่ายกระทำ เช่น นิตยสาร AN ของกลุ่มอัญจारी, หนังสือพิมพ์ ธารน้ำ ของกลุ่มมุสลิม เป็นต้น

เพลงใต้ดิน คือ เพลงที่ศิลปินแต่ง ทำดนตรี อัดเสียง และผลิตผลงานเองทุกขั้นตอนโดยไม่ผ่านค่ายเพลงใหญ่

เพลงแร็ปและฮิปฮอป คือ แนวดนตรีพื้นเมืองของคนผิวดำเชื้อสายแอฟริกัน ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีจังหวะเร็วสำหรับเต้นรำเน้นคำร้องและการร้องที่คล้องจองกัน

เพลงฮาร์ตคอร์ คือ ดนตรีที่พัฒนามาจากเพลงร็อกแต่เนื้อหาที่รุนแรง มีจังหวะ ดนตรีหนักหน่วงและรุนแรง

อีโรติก คือเรื่องที่มีมุ่งเน้นการนำเสนอที่เกี่ยวกับเรื่องเพศและเรื่องการมีเพศสัมพันธ์ ด้วยถ้อยคำสุภาพไม่หยาบคายและไม่มีการเผยแพร่ภาพชายหรือหญิงที่ไม่สวมเสื้อผ้า

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลลัพธ์จากงานวิจัยนี้ คาดหวังจะนำไปสู่ประโยชน์ต่อไปนี้

1. เป็นองค์ความรู้ในการศึกษาด้านวิชานิติศาสตร์และวารสารศาสตร์ ด้าน บทบาทและสถานภาพของสื่อทางเลือก
2. ข้อมูลที่ได้จากการทำการศึกษาในครั้งนี้ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจ หนังสือทำมือในฐานะสื่อทางเลือก ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของวงการวารสารศาสตร์ในประเทศไทย
3. เพื่อทราบถึงแนวทางการผลิตและการดำเนินธุรกิจหนังสือทำมือ และยัง เสนอแนะแนวทางซึ่งเป็นทางเลือกใหม่ให้กับนักเขียนหรือผู้ที่ต้องการเผยแพร่ผลงานของตนเองใน รูปแบบของหนังสือทำมือ